חטיבת תכנון ופיתוח - אגף ארכיאולוגיה

חדשות בעתיקות אפריל 2013

ד"ר צביקה צוק - ארכיאולוג הרשות

תקציר

חזרנו – אחרי כמה חודשים של הפסקה ושאלות רבות של חברים מדוע? ועוד רבים שאפילו לא שאלו, אנו חוזרים בעלון האינטרטי חדשות בעתיקות. מקווה שתמצאו עניין וגם נשמח לתגובות. כל תגובה תזכה למענה. ואפשר כמובן להפיץ זאת לכל מי שנראה לכם.

לזכר חברים – ד"ר דוד עמית, ארכיאולוג וחוקר מפעלי מים עתיקים ומר יהודה פלג אוטודידקט בקנה מידה עולמי בחקר מפעלי מים עתיקים הלכו לעולמם בחודשיים האחרונים. כקולגות למקצוע מצאתי לנכון להקדיש להם כמה מלים. על דוד עמית כתב מר עופר אדרת בעיתון הארץ, ועל יהודה הבאתי את דברי ההספד שקראתי בהלוויה. יהי זכרם ברוך.

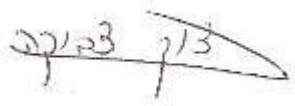
צפורי – דוגמא נאה לתרומה לחפירה ארכיאולוגית, נעשתה על ידי הארכיאולוג פרופ' אריק מאיירס מאוניברסיטת דיוק שבצפון קרוליינה. אריק חפר את הרובע היהודי בצפורי יחד עם פרופ' אהוד נצר לפני שנים רבות. לאחרונה השלים שם את המחקר לקראת פרסום. מאחר ששביל המטיילים אינו עובר בין הבתים אלא רק בצד, הוא הגיש לרשות הטבע והגנים תרומה נאה שבעזרתה נבנה שביל חדש העובר בתוך מכלול מגורים של כמה וכמה בתים מתקופת התלמוד. על השביל והכשרתו כתב לנו וצילם אדרריכל הרשות זאב מרגלית.

יבנה ים – אושר רב נגרם לכל מי שעסק במלאכת הכנת 3 שלטים ליבנה ים. סופסוף ניתן להציג בגן הלאומי פלמחים ממצא ארכיאולוגי לקהל הרחב, ממצא בעל חזות תיירותית. עבודות שימור ושחזור מינימלי כמו גם פיתוח השטח הושלמו בפסח האחרון על ידי שלטים מאירי עיניים. לא נותר אלא לבוא לבקר באתר ולשלב זאת עם רחצה בים המקסים של חוף פלמחים עם תחילת עונת הרחצה. אמיר חן ותמי הולץ כתבו על תהליך השילוט בשילוב תמונות.

הרודיון שימוע ציבורי – עם פתיחת התערוכה המדהימה על הורדוס במוזיאון ישראל נערכה רשות הטבע והגנים (בעיתוי מוצלח אך ללא קשר ישיר) לשימוע ציבורי בנושא של 'קבר הורדוס'. האם ואיך לשחזר אותו?
בדיון השתתפו רבים ואת המסקנות הראשונות אבל ממש לא הסופיות מביא בפנינו אדריכל הרשות זאב מרגלית שיזם את האירוע בארגון המוצלח של המכון הישראלי לארכיאולוגיה.

תמונת החודש – ובמדורנו הקבוע "חידת החודש" אנו מציגים את הפתרון של החידה האחרונה. תודו, הייתה חידה קשה וגם הפעם יש חידה אתגרית של מקום שלא כל כך מבקרים בו. אז אם תדעו נהדר ואם לא, ממליץ לכם אחרי הפתרון לנסוע לבקר שם.

קריאה מהנה,

יהודה פלג במרכז וד״ר צביקה צוק משמאל מארחים את פרופ׳ ג׳ון פטר אולסון מקנדה, בסכר בנחל התנינים. אולסון זיהה לפני שנים רבות תעלה רחבה המובילה אל טחנות הקמח הביזנטיות ואלו שחפרו אותה בשנים האחרונות העניקו לה את השם ׳תעלת אולסון׳

לזכר יהודה פלג 1924-2013 14.4.2013

יהודה ידידי היקר,

אם אקרא לך אבא רוחני זו לא תהיה הגזמה.

מאז שהכרתיך וזה היה כמעט לפני 40 שנה נקשרה דרכנו בזכות נושא אחד מעניין : חקר מפעלי מים עתיקים. כל אחד הגיע לכך מאתרים אחרים : אתה חקרת את קיסריה ודור ואני את צפורי וקצת את ירושלים.

נסעת בסוף שנות ה-70 לכנס שארגן פרופ׳ פהלבוש בתורכיה בשפה הגרמנית. הייתה זו שפת ילדותך שנשכחה ממך והנה בכנס אחד חזרה אליך השפה על בוריה ושימשת לנו ולי כמתרגם פעמים רבות הן בכנסים הבאים בע״פ והן בטקסטים בכתב.

היית הרוח החיה לארגן את שלושת מחקרי השדה של מפעלי המים הקדומים שבוצעו עם הגרמנים : ביריחו יחד עם פרופ׳ גינטר גרברכט ופרופ׳ אהוד נצר לשם הזמנת אותי להיות הארכיאולוג החופר ; בסוסיתא יחד עם פרופ׳ הנינג פהלבוש וד״ר זאב משל ואיתי ; ובבית שאן יחד עם פרופ׳ יורם צפריר, פרופ׳ גדעון פרסטר, פרופ׳ הנינג פהלבוש, נציג של הפלסטינאים ואנכי.

מחקרים אלו שפורסמו יחד עם עוד מאמרים רבים שלך בחקר מפעלי מים עתיקים בשפות שונות : אנגלית, גרמנית ועברית הם עדות נצח לפועלך הרב וכל זאת עשית באופן אוטודידקטי ובזמנך החופשי. מאמר שלך ושלי עדיין מחכה לפרסום מהכנס שהיה בטולדו בשנת 2009.

כל מי שעסק בחקר מפעלי מים עתיקים נעזר בך כיועץ בעניינים הידרולוגיים, הנדסיים וטכנולוגיים. בכנס מפעלי המים האחרון שארגנה רשות הטבע והגנים באוקטובר 2012, סייעת לנו יחד עם מרים בהכנת החומר באנגלית. בקשתי ממך להגיע לכנס אבל לא הסכמת (השתתפת בכל הכנסים ברציפות מהכנס ה-3 ועד הכנס ה-13). אפילו למעגן מיכאל, לשמורת נחל התנינים, לסכר שכל כך אהבת כבר לא רצית לבוא. כיבדתי אותך אבל כאב לי מאוד.

ביקשת למסור ד״ש לכל המשתתפים וכך עשינו. פרופ׳ פהלבוש נסע אחרי הכנס לפגוש אותך בביתך. לפני כמה ימים חזרתי מחו״ל והתכוונתי לבקר אותך אבל לא הספקתי.

יהא זכרך ברוך. צביקה

רח' עם ועולמו 3, גבעת שאול, ירושלים 95463 טל: 02-5005444 פקס: 02-6529232
(הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים)
tsuk@npa.org.il

אחרי מות עופר אדרת

לוחם וחופר

דוד עמית, ארכיאולוג (2013–1947)

מתוך "הארץ" יום שישי 3.5.2013

לפני יותר מ־30 שנה פרץ ויכוח בבית ספר שדה כפר עציון סביב המשך החפירה בחורבת בריכות, סמוך למגדל עוז. לאחר שהתברר כי במקום לא נמצאו שרידי בית כנסת עתיק, אלא מנזר ביזנטי, היו קולות שדרשו להפסיק את החפירה. דוד עמית, אחד החופרים באתר, התעקש על עמדתו, שחפירה ארכיאולוגית היא מדע טהור, ואסור לרותמה לשאיפות פוליטיות או דתיות. בסופו של דבר עמדתו התקבלה והחפירה נמשכה כסדרה.

כזה היה עמית כארכיאולוג וכאדם: דעתן, מקורי, חכם ובעל כושר שכנוע אדיר. "הוא חרש לבדו את תלמי מחשבתו, עשייתו ותפיסת עולמו, תוך שהוא מקשיב לכולם אך בוחר את דרכו ללא כל התבטלות בפני אחרים וללא מחויבות למה שהיה בעבר, למוסכמות חברתיות וללחץ חיצוני", כתב ד"ר עוזי דהרי, סמנכ"ל רשות העתיקות, שבה עבד עמית.

עמיתיו מספרים כי הוא "נולד ארכיאולוג", משום שעסק במקצוע בפועל שנים רבות לפני שלמד ארכיאולוגיה. במארס הוא הלך לעולמו בתום מאבק בן שנתיים במחלה. "בשיא הפוריות שלו ובשיאה של העשייה המחקרית הוא נלקח ונקטף מאתנו", אמרה חנה, אלמנתו.

עמית, שנולד בקיבוץ בארות יצחק בנגב ב־1947, היה אחד מבכירי הארכיאולוגים הקלאסיים בארץ בזכות בקיאותו המופלגת, יכולת הניתוח המופלאה שלו והידע הרב במקורות הכתובים ובעיקר היהודיים. "ההיסטוריונים נוהגים לחלק את הארכיאולוגים לשני סוגים - לחופרים ולחופרים שהם גם קוראים. דוד היה הנציג המובהק של הקבוצה השנייה: הוא חפר הרבה, קרא הרבה וכתב הרבה יותר", אמר דהרי.

מחקריו הארכיאולוגיים של עמית הקיפו את כל האזורים והנושאים של הארכיאולוגיה הארצישראלית: בתי כנסת עתיקים, כנסיות, מנזרים, מערכות מים, כלי אבן, מקוואות, מערכות מסתור, גתות, מחצבות, דרכים עתיקות ואמנות יהודית.

גם בחו"ל פעל עמית. לפני עשור הוזמן לחשוף בית קברות יהודי מימי הביניים בא־רמניה, והיה שותף לאיתור 40 מצבות. על תשע מהן היו אותיות עבריות. מצבה אחת ריגשה אותו במיוחד: מצבה של הילד צבי, שאביו עיטר בשלל פסוקים ומדרשים "כמוצא לשבורון לבו", כדברי עמית.

לצד הקריירה כארכיאולוג עמית היה גם לוחם. ב־1969 השתחרר משירות סדיר כמפקד בגדוד הנח"ל המוצנח. ביום כיפור האחרון פירסם ב"הארץ" קטעים מיומן שניהל במלחמת ההתשה. בהקדמה כתב: "השתתפתי במלחמת ששת הימים בקרבות סיני, ולאחר המלחמה פעלנו הרבה בבקעת הירדן. חווינו את המיקושים וההפגזות הראשונות בדרכי הפטרולים... והשתתפנו במרדפים הראשונים אחר חוליות מחבלים שחדרו מירדן. בפעולת 'כראמה' כבר הייתי קמב"ץ גדודי, ואחרי המרדף שנערך כמה חודשים מאוחר יותר, ובו נהרגו המג"ד משה פלס (סטמפל'ה), סגנו דורון גכמן ועוד שלושה לוחמים, הוטלה על כתפי הצרות, כתפי נער בן 20, האחריות לנהל את הגדוד לאחר נפילת מפקדיו".

גם ממלחמת יום הכיפורים חזר עמית כגיבור. על מעשיו בעיר סואץ ב־24 באוקטובר 1973 קיבל את עיטור המופת על "אומץ לב, תושייה וכושר מנהיגות". עמית היה אז מ"מ בדרגת סרן. לאחר שכל המפקדים הבכירים נפצעו, הוא נטל לידיו את הפיקוד על הכוח הנצור במשטרה בסואץ, אירגן את ההגנה, ופיקד על חילוץ הכוח מהעיר בלילה.

"גיבור המלחמה חזר להיות מדריך בבית ספר שדה כפר עציון. הוא התגלה כאיש צנוע, עניו, איש שטח נפלא, שמחוזותיו הם הגבעות, העמקים, השבילים והאתרים של הרי יהודה", סיפר פרופ' עמיחי מזר, שבת־חילת שנות ה־70 היה הארכיאולוג הראשון של בית הספר. בהמשך ניהל עמית את בית הספר, ערך מחקרים ראשונים בידיעת האזור ויזם חפירות ארכיאולוגיות בשטח.

את הדוקטורט בארכיאולוגיה כתב באוניברסיטה העברית בירושלים. במשך השנים הוא אירגן כנסים משותפים לאוניברסיטה העברית ולרשות העתיקות, שבהם הוצגו החידושים בתחום. לצד זאת, ערך וכתב ספרים ופירסם כ־180 מאמרים "מהם עולה ריחה של ארץ ישראל ההיסטורית", כדברי מזר.

עד לשנים האחרונות שירת בהתנדבות ביחידת ההיסטוריה של צה"ל. "אנשיו הלכו שבי אחר האישיות שלו והשילוב בין קשיחות כאיש צבא ובין הרגישות הגדולה מאוד לאנשים, לשירה ולאמנות", סיכמה חנה. הוא הותיר אחריו את חמשת ילדיהם ו־11 נכדיהם.

צפורי - מסלול חדש למבקרים ברובע המגורים היהודי

כתב וצילם: זאב מרגלית– מנהל אגף שימור ופיתוח ברשות הטבע והגנים

בימים אלו הושלמה הכשרת **מסלול חדש למבקרים ברובע המגורים היהודי בצפורי.** זהו מכלול מגורים עם ריכוז יוצא דופן של **מקוואות טהרה** המעידים על החיים היהודיים שהתקיימו במקום. כמו כן, נמצאו באתר בורות מים רבים, חללים תת קרקעיים, מערך סמטאות, ושרידי מבני אבן מרשימים אשר רצפותיהם לרוב עשויות טיח עבה. רוב הבתים הם מהתקופה הרומית המאוחרת אך ישנם גם שרידים מהתקופה הרומית הקדומה ואף מהתקופה ההלניסטית. האתר היה חשוף זמן רב אך לא התאפשר בו ביקור קהל. לאחרונה, בזכות תרומה נדיבה של פרופ׳ אריק מאיירס ראש אחת ממשלחות החפירות הארכיאולוגיות של צפורי, הוכשר מסלול העובר ברובו על גבי דק עץ וחלקו בסמטאות המקוריות של הרובע.

המסלול הוכשר בביצוע עצמי של עובדי רשות הטבע והגנים, **תודה מיוחדת לציון סלע, נגר הרשות**, לד״ר יוסי בורדוביץ׳ על הליווי הארכיאולוגי, ליגאל יונש מנהל גן לאומי צפורי ולצוותו על הסיוע הלוגיסטי והכשרת אלמנטי הבטיחות. יש לנו עוד הרבה עבודות, שימור, שילוט, והמחשה, אך המקום כבר פתוח למבקרים ותורם רבות לסיור הכללי בגן לאומי צפורי.

רח' עם ועולמו 3, גבעת שאול, ירושלים 95463 טל: 02-5005444 פקס: 02-6529232
(הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים)
tsuk@npa.org.il

גן לאומי פלמחים (יבנה ים) – שילוט חדש להמחשת הישן

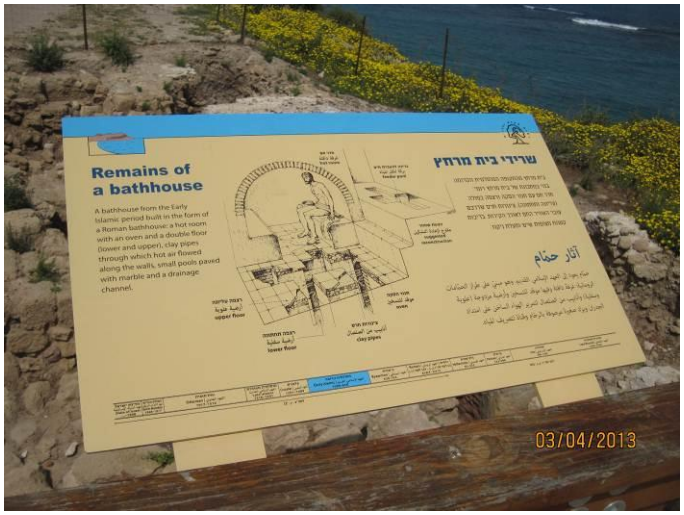
כתבו וצילמו: אמיר חן –מנהל הגן הלאומי ותמי הולץ – ממונת פיתוח מחוז מרכז

במאי 2011 קיבלה הרשות את ניהול גן לאומי חוף פלמחים. במהלך אותו קיץ בוצעו באתר חפירות ארכיאולוגיות ונחשפו שרידים של בית המרחץ ושל המבצר המוסלמי. בתום החפירות גודרו השרידים ובמקביל, על מנת להציג אותם לקהל ולהדגיש סופסוף את פלמחים גם כאתר עתיקות הוכנו 3 שלטי הסבר והמחשה. השלטים הוצבו לפני פסח השנה על ידי צוות הגן הלאומי.
השלט הראשון מסביר באופן כללי על העיר יבנה ים לאורך ההיסטוריה תוך הדגשת חשיבותה כעיר נמל עתיקה. השלט השני מתמקד במבצר המוסלמי והשלט השלישי מתאר את בית המרחץ ומוצב על במת התצפית. על סמך השרידים וידע ארכיאולוגי מקצועי, הוכן במיוחד עבור שלט זה איור תלת מימד של בית המרחץ הממחיש את שימושיו ואת יופיו. השלטים כתובים בשלוש השפות: עברית, ערבית ואנגלית.
השר להגנת הסביבה, אמיר פרץ, הגיע לביקור והתרשם מאוד מהאתר והשילוט.
שותפים לעשיה: צוות שילוט והמחשה (יובל ארטמן, נועה מוטרו ודפנה גימון), אביבית גרא, דב פורוצקי, תמי הולץ, אמיר חן, פרופ' פישר, ד"ר צביקה צוק ואייל מטרני (ואם נשכח מישהו... אנו מתנצלים מראש).

רח' עם ועולמו 3, גבעת שאול, ירושלים 95463 טל: 02-5005444 פקס: 02-6529232
(הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים)
tsuk@npa.org.il

גן לאומי הרודיון: שימור, שיחזור והמחשת קבר הורדוס– מחשבות ראשונות בעקבות השימוע הציבורי

כתב: אדר׳ זאב מרגלית – מנהל אגף שימור ופיתוח ברשות הטבע והגנים

רשות הטבע והגנים קיימה ב-11 מרס 2013 שימוע ציבורי בנושא המחשת קבר הורדוס בהרודיון. השימוע שנערך ברמת רחל, החל בסיור מרתק בהרודיון, עבר להרצאות רקע קצרות, הצגת הדילמה - ודיון פתוח. ועדת ההיגוי של הרודיון פתחה בפני הציבור את התלבטותה והציגה את הדילמה כפי שעלתה בדיונים הפנימיים. להלן היתרונות והחסרונות של הפרויקט המוצע (מתוך מצגת השימוע):

יתרונות

- אטרקציה תיירותית ממדרגה ראשונה המובילה להגדלת מספר המבקרים בהרודיון ובאזור.
- הזדמנות להמחשת מבנה קלסי, בארכיטקטורה מושלמת, בקנה מידה 1:1.
- המבנה יחסית מבודד, מאפשר שיחזור נקודתי מרשים, ללא פגיעה במונומנטים אחרים.
- נצפה מרחוק, נגישות נוחה מקרוב.
- הפרויקט משמש מנוף להשקעות בשימור ופיתוח בקנה מידה רחב, באתר כולו.
- פתרון רברסיבילי (הפיך), אם טעינו, ניתן להחזיר את המצב לקדמותו.
- הקשר בין הרודיון למוזיאון - מודל שלם באתר, ממצאים מקוריים שמורים במוזיאון.
- מוקד עניין רב שמעלה את הרודיון לשיח הציבורי והמקצועי בארץ ובעולם.

חסרונות

- פגיעה במקוריות השרידים הארכיאולוגים, התערבות מאסיבית, עודף שיחזור באתר.
- המקום יהפוך להיות כמו Disneyland ולא כמו אתר עתיקות.
- זה לא קבר הורדוס.
- חשש מביצוע מודל שלא על פי מידע ארכיאולוגי שלם.
- קביעת עובדות פיסיות תלת ממדיות באתר, במקום להשאיר מרחב לפרשנות ולדמיון.
- הדגשת מונומנט אחד יוצרת חוסר שיווי משקל ביחס למונומנטים אחרים באתר.
- הקשר בין הרודיון למוזיאון – הממצאים המקוריים אינם באתר.
- ביקורת מגורמים בינלאומיים, מקצועיים ואחרים.

התפתח דיון מרתק. רוב גורף חשב שאין מקום להקים מודל 1:1 מחומרים קלים, ע״ג מתחם הקבר המקורי בהרודיון. לעומת זאת, עלו רעיונות מעניינים שפתחו מגוון אפשרויות חדש ועשיר יותר.

כל הנוכחים, התומכים והמתנגדים, הביעו הערכה עצומה לתהליך, לשקיפות, להתייעצות הפתוחה עם הציבור. זהו ניסיון מעניין ומפרה שנשתדל לחזור עליו גם בנושאים אחרים, מורכבים ושנויים במחלוקת. אחרי השימוע הציבורי, ניתחנו את פרוטוקול הדיון והעלנו מחשבות ראשונות להמשך התכנון. חלק מהחלופות של המחשבות החדשות הם:

חלופה 1 - השארת הממצא של שרידי קבר הורדוס במצבם המקורי באופן מוחלט, ללא נגיעה למעט שימור בלבד.

המחשת הקבר במרפסת התצפית באמצעים מגוונים – מודלים, שלטים, אפליקציות, ועוד

חלופה 2 - השארת הממצאים במצבם המקורי, שימור ושיחזור מינימאליים להשלמת הבנת מבנה הקבר באתרו, הצבת השיחזור, כפי שנעשה במוזיאון ישראל - באתר חלופי מתאים בהרודיון.

חלופה 3 - השארת הממצא של שרידי קבר הורדוס במצבם המקורי, השלמות מינימאליות להבנת מבנה הקבר, החזרת הפריטים המקוריים הצגתם במתחם הקבר בדומה למצב שנמצאו במקור. אולי אפשרות לתיאור רגע ניפוץ הקבר.

חלופה 4 - שחזור (חלקי) של קבר הורדוס באמצעות כל השרידים המקוריים וההשלמות הנדרשות להצגת מרכיבי מבנה הקבר, באופן שיראה הרוס בחלקו - באתרו.

המטרה היחידה והחשובה העומדת בפנינו לאורך כל הדרך, הכרוכה בהתלבטויות רבות, היא שימור והמחשה ברמה גבוהה ובצורה המקצועית והמיטבית ביותר עבור הקהל.

רח' עם ועולמו 3, גבעת שאול, ירושלים 95463 טל: 02-5005444 פקס: 02-6529232
(הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים)
tsuk@npa.org.il

חידת החודש

מהו המקום? מה תולדותיו ומה סיפורו המרכזי? איך מגיעים אליו?

פתרון החידה הקודמת

קשת כפולה (וזה מה שמיוחד בה ומאפיין את הבנייה הרומית בבית גוברין) מהתקופה הרומית בגן הלאומי בית גוברין.
נמצאת לצד כביש 38 בסיבוב בין צומת נחושה לכניסה לקיבוץ בית גוברין.
פתרו נכונה (לפי סדר): רות כהן, שרון טל, איתן גביש, אריאל ליצ׳ק (ואם שכחתי מישהוא אני מתנצל מראש).

רח' עם ועולמו 3, גבעת שאול, ירושלים 95463 טל: 02-5005444 פקס: 02-6529232
(הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים)
tsuk@npa.org.il